

Качак Т. Б.,

кандидат філологічних наук,
Прикарпатський національний
університет імені В. Стефаника

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА: АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.

Сучасну українську дитячу літературу презентують відомі письменники, педагоги. Книги поезії і прози, розраховані на читання дітьми різних вікових категорій, активно пропагуються сучасними видавництвами. Постає питання про якість цієї продукції у плані змістового наповнення та формально-матеріального його вираження.

Аналізуючи сучасні твори для дітей Ірен Роздобудько („Пригоди на невідомому острові”), Василя Слапчука („Риба під парасолем”), Марії Чумарної („Лумпумчик”), „Мар’яни Савки („Лапи і хвости”, „Чи є в бабуїна бабуся?”), Олександра Дерманського („Король буків, або таємниця Смарагдової книги”, „Бабуся оголошує війну”), Світлани Поваляєвої („Вррум-чарівник”) та інших відомих українських письменників, зауважуємо художні особливості, пов’язані з репрезентацією аспектів гендерної культури.

Врахування теоретичних засад соціалізації та формування гендерної ідентичності в процесі виховання дитини, наукових розробок дослідників у галузі гендерної педагогіки та психології, необхідне і важливе як з огляду на загальну тенденцію особистісно-зорієнтованої освіти, так і на специфіку розвитку сучасного суспільства.

Дитяча література безпосередньо пов’язана із теорією та практикою виховання, становленням юних читачів як особистостей, національно свідомих громадян із правильно сформованими уявленнями про суспільні гендерні ролі, гендерні стереотипи та гендерну ідентичність. Дитяча література є одним із аспектів гендерної соціалізації [Див. 26]

До проблем методології гендерного дослідження, гендерної педагогіки, психології статевих гендерних відмінностей, гендерної соціалізації, гендерних стереотипів неодноразово зверталися зарубіжні та українські дослідники.

Літературознавці, письменники, культурологи та фахівці інших галузей науки пострадянського періоду зацікавились гендерною проблемою, зважаючи на те, що *“гендер – радше суспільну категорію, аніж біологічну характеристику відмінності між статями – просто ігнорували як несумісну із совєцьким суспільством форму”* [1, 6]. Категорія гендера, як сукупності соціальних ролей, приписуваних індивідові, передбачає певну відмінність між його чоловічим та жіночим варіантом, тобто певну статево-рольову (гендерну) диференціацію, яка виявляє себе у різних сферах.

У гендерному ракурсі можна розглядати і художню літературу, адже гендер безперечно залишає свій слід як в літературних текстах, так і в історії літератури. Такий підхід серед українських літературознавців практикувала Соломія Павличко (“Гендер та ідентичність” [Див.22, 219-228]), його використовує Оксана Забужко, Тамара Гундорова, Віра Агеева, Ніла Зборовська,

Євгенія Кононенко, Людмила Таран, Оксана Кісь, Наталія Чухим та ін. У 1999 році видана книжка “Гендерний аналіз українського суспільства” [9], у 2000 році – “Гендерні студії” [10], у 2001 – “Гендер і культура: зб. ст. упорядкований В.Агеєвою та С.Оксамитною [6], у 2002 – монографія Н. Гапон “Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз” [5], у 2003 – “Фемінність та маскуліність” [27], у 2004 – “Гендерна перспектива” [7]. У цих працях започатковано розгляд та розв’язання проблем гендерного характеру, які стосуються європейського та українського суспільства, роль статі та взаємовідношення між чоловіками і жінками, дихотомії “фемінність – маскуліність” (поняття “андрогінності” та “гендерної симетрії”), категорії гендерних стереотипів. На окремі положення, викладені в них, а також у працях Сімони де Бовуар (“Друга стать”), Кейт Мілет (“Сексуальна політика”), Елейн Шовалтер (“Феміністична критика у пущі”) та ін. опиратимемося і ми, розглядаючи через призму проблематики, образної та наративної сфер “гендерну природу тексту”, особливості художнього мислення авторів художніх творів для дітей.

Розгляд поставленої нами проблеми не можливий без врахування наукових праць із гендерної педагогіки. Гендерна педагогіка (як частина гендерних студій) – міждисциплінарний предмет, що забезпечує не тільки теоретичні засади, а й „критично оцінює репрезентацію гендеру в суспільстві та культурних продуктах” [6, 8], – саме таке визначення наводить Вікторія Гайденко у хрестоматії „Гендерна педагогіка”. В цій книзі вміщено перекладені українською мовою праці зарубіжних та українських дослідників. Питання методології гендерних досліджень розкривають Ольга Вороніна, Кендес Уест, Дон Зіммерман, Тетяна Климентова. Ігор кон, Сандра Бем та Вікторія Гайденко пропонують своє бачення психології статево-гендерних відмінностей. Цікавим є матеріали Генрі Жиру („Мультиплікорвана” молодь, або Діснейфікація дитячої культури”) та Олени Здравомислової, Катерини Герасимової, Наталії Троян, які розглядають гендерні стереотипи в дошкільній дитячій літературі (на прикладі російських казок).

Проблема осмислення сучасної української дитячої літератури у світлі гендерних досліджень є новою і актуальною, що пояснюється не тільки новизною даних творів (вони видані протягом останніх 10 років), а й браком їх критичної рецепції. Винятком є хіба що загальні огляди дитячих книг анотаційного характеру.

Метою статті є спроба проаналізувати сучасну українську дитячу літературу через призму гендерних теорій, враховуючи наступні моменти:

- 1) особливості гендерного аналізу і підходу стосовно художніх творів та творчості українських письменників;
- 2) специфіку жіночого і чоловічого авторства, риси „жіночого письма” тощо;
- 3) проблематику гендерного характеру у сучасній дитячій літературі;
- 4) гендерні стереотипи та їх реалізацію у творах для дітей;
- 5) гендерне спрямування дидактичного наповнення сучасної дитячої книжки.

Об'єктом аналізу стали прозові твори Ірен Роздобудько („Пригоди на невідомому острові”), Василя Слапчука („Риба під парасолем”), Марії Чумарної („Лумпумчик”), Олександра Дерманського („Король буків, або таємниця Смарагдової книги”). Вибір саме цих творів зумовлений такими чинниками: це книги, які зараз є на полицях книжкових магазинів; про які наявні відгуки на літературних інтернет-сторінках; з якими знайомляться сучасні школярі на уроках позакласного читання; авторами книг є відомі сучасні письменники.

Предметом дослідження є гендерне прочитання художніх творів на тематико-проблематичному, жанрово-стильовому, образно-нарративному та дидактичному рівнях.

Літературні твори взяті до аналізу різні за побудовою, стилем, жанровими характеристиками. І. Роздобудько використовує пригодницький жанр, емоційно переповідаючи про пригоди дівчат, тоді як манера В. Слапчука тяжіє до повістування-притчі. У творах М. Чумарної та О. Дерманського домінує нарратив фантазії, але якщо письменниця звертає більше уваги на емоційно-дидактичне спрямування розвитку подій, то письменник, залишивши осторонь психологічні характеристики персонажів, концентрує увагу на сюжетному розвитку подій.

Гендерні дослідження передбачають студії над різноманітними аспектами чоловічої та жіночої відмінності, над особливостями мислення, поведінки, психології, мови, творчості. Художнє мислення жінок-письменниць і письменників чоловіків може бути специфічним, оскільки існує специфіка світосприйняття, світовідчуття у кожної творчої особистості і не виключно, що ця специфіка позначена і гендерною ідентифікацією. І хоча *“глобальні теорії про відмінності чоловічого і жіночого стилю мислення (наприклад, Керрол Гіллігін) залишаються спірними і не мають строгого емпіричного підтвердження, а індивідуальні варіації переважають міжстатеві, в існуванні таких відмінностей мало хто сумнівається”* [19, 41]. Ці відмінності формуються у соціальному контексті, в якому формується досвід чоловіків і жінок та відносини між ними. Але не завжди література, скажімо, написана письменницями, виступає репрезентатором жіночого досвіду, художнього світу жінки і тих художніх засобів літературної виразності, які сприяють його зображенню, жіночих емоцій та жіночого типу мислення і світорозуміння. Дуже відносним є також це твердження стосовно творів, написаних для дітей. Так, у повісті-казці „Лумпумчик” Марії Чумарної, є два жіночі образи – образ мами головного героя Василька та образ сліпої дівчинки. У творі немає розгортання сюжетної лінії, в центрі якої був би жіночий досвід, проте можна зауважити специфічне ставлення авторки до зображуваного навколишнього світу („жінка уважніша, ніж чоловік, до себе самої і до світу” за Сімоною де Бовуар [24, 276]), пропаганду таких моральних якостей хлопчика, як співчуття, чесність, доброзичливість тощо. А от, якщо розглядати „Рибу під парасолем” В.Слапчука, то тут зовсім інше змалювання як головних героїв (бабусі з дідусем та їх онука), так і їх світобачення. Мова твору, наповнена гумористично-іронічними підтекстами, підкреслює авторську суб'єктивність та типово чоловіче ставлення до світу, людей, проблем та їх вирішення.

Як жіночий, так і чоловічий світ є по-своєму особливий і важливий, між ними немає зовнішньої різниці, але *“перцептивні переживання цих двох світів зовсім різні: у них користуються двома різними мовами”*[Див. 14, 156]. Жінка-авторка висловлює те, що домінує у її сприйнятті дійсності – не категорії чоловічого раціонального мислення, а екстатична (“тілесна”) комунікація зі світом, що складається в першу чергу з відчуттів кольору, запаху, смаку. В цьому контексті можна розглянути твір Марії Чумарної, в якому дійсно на перший план виступають позитивні емоції, захоплення природою, спілкування зі всім живим, доброта та співчуття, що поєднується із ненав’язливими дидактичними настановами сучасним дітям.

Художній світ жінки-письменниці, – писала Сімона де Бовуар, – *“це світ без лапок”* [24, 369], а окремішність жінки завжди *“пов’язана з властивою лише жінці чуттєвістю: її ставлення до себе, до свого тіла, до чоловічого тіла, до дитини ніколи не будуть ідентичні ставленню чоловіка до себе, до свого тіла, до жіночого тіла, до дитини”* [24, 390]. Все ж, на нашу думку, не завжди подібні теоретичні міркування втілені повною мірою на практиці, а кожна національна література має свою специфіку. Щодо дитячої літератури, то тут ці моменти носять швидше спорадичний характер, аніж є закономірністю, що пояснюється центруванням у художніх творах світу дитини, а не світу чоловіка чи жінки. Правда, письменники обирають героя певної статі, що закладає основи їх поведінки, дій та вчинків, пов’язаних із реалізацією певних гендерних стереотипів. Є ряд закономірностей: якщо твір позначений автобіографічними тенденціями, то стать героя ідентична статі автора; якщо автор прагне відтворити світ дитини, то стать героя твору може або відповідати, або бути протилежною статі автора; якщо автор не хоче, щоб героя твору ототожнювали із ним самим, навіть, якщо йдеться про його власне дитинство, то обирає для нього протилежну стать, а відтак відповідно конструює образ і будує наративну площину твору.

Так, героями книги І. Роздобудько „Пригоди на невідомому острові” є дівчатка. Як зізнається у символічній передмові авторка, цю історію вона „списала” із блакитного зошита, в якому було її дитинство. А в цей зошит вона із своєю подругою записували усі свої вигадки і фантазування: *„по черзі почали писати про те, що з нами могло відбутися, якби...”* [23, 2]. Твір поєднує риси жіночої суб’єктивності, автобіографізму і виповідання.

Неодноразово у дослідженнях сучасної української жіночої прози ми констатували факт, що „жіноче письмо” має свої ознаки: жіноча суб’єктивність, сповідальність, відвертість, безпосередність, автобіографічність, психологізм, емоційність, фрагментарність, еротизація письма, жіноча модель образної та наративної систем. Але дане твердження не може повною мірою стосуватися творів, адресованих дітям, з двох основних причин: в центрі не є світ жінки, а світ дитини; фантастичність, казковість часто заміщують реальну дійсність. Хоч можна зауважити, що в аналізованих творах розповідь жінки-письменниці більш емоційна, психологічно заглиблена у внутрішній світ героїв, тоді як письменники чоловіки більшої ваги надають логічному розвитку подій, мотивації вчинків, висвітленні деталей часопростору, дослідженні причин і

наслідків. Наприклад, розказана В.Слапчуком історія дідуся, який зменшився є нічим іншим, як наслідком його поведінки з двома дівчатками, що їхали в автобусі і не поступилися місцем (сила слова сказаного ними виявилася великою і спричинила дідуся зменшення). Письменник починає твір із наслідку, тоді як причину подає у фіналі – своєрідний спосіб інтригування читача. А от у творах М. Чумарної чи І. Роздобудько причинно-наслідковий зв'язок не такий послідовний. Звичайно, ми розглядаємо тільки одиничні приклади, які не дають підстав для узагальнень, але свідчать про особливості побудови художнього світу і якоюсь мірою залежні від гендерних категорій.

Художнє мислення та сприйняття реальності письменниками, а відтак змалювання ними гендерних проблем, сімейних та родинних, суспільних взаємовідношень, жінок і чоловіків, а також дітей різної статі як персонажів своїх творів, залежить від поєднання в художній свідомості, виявлення у поведінці рис фемінності та маскулінності – статевої ролі і ідентичності – категорій гендеру як соціальної статі. Характерними рисами фемінності теоретики вважають емоційність, сенситивність, інтуїтивне пізнання, тоді як рисами маскулінності є стійкість, сміливість, сила, відвага, самодостатність, агресивність [27, 3]. Це своєрідний гендерний стереотип.

Фемінність – не суто жіноча риса, так як і маскулінність – не суто чоловіча, як це закріпилось у нашій свідомості, переобтяженій різного роду стереотипами. Це певні способи осмислення та сприйняття реальності. На думку теоретиків фемінізму, *“фемінність – це довільна категорія, якою жінку наділив патріархат, це характерні форми поведінки, яких очікують від жінки у даному суспільстві”* [27, 2]. Маскулінність трактується як традиційний чоловічий спосіб буття (орієнтований на домінування), чоловічі цінності, суспільні чоловічі ролі (годувальника, захисника, опікуна, керівника). Є кілька теорій, що пояснюють дихотомію *“фемінність – маскулінність”*:

1) біологічний детермінізм, що опирається у своїх обґрунтуваннях на теорії біологічного диморфізму (вказують на існування відмінностей між самками та самцями будь-якого біологічного виду);

2) психоаналітичний підхід, за яким відмінність чоловічого і жіночого характерів трактують як неминучий наслідок особливостей статевої ідентичності дитини у процесі взаємодії з батьками (на цьому наголошував Фройд, теорію розвинув Тодоров)

3) соціально-психологічні концепції, прихильники яких розглядають маскулінність та фемінність як похідні від існуючих у суспільстві гендерних ролей, норм та стереотипів, що детерміновані насамперед соціокультурно і насаджуються індивідові в процесі соціалізації;

4) постмодерністські концепції, прихильники яких звертають увагу на расові, класові, етнічні відмінності у формуванні і проявах рис фемінності та маскулінності.

На нашу думку найвпливовішою і доцільною є теорія, що пояснює дихотомію *“фемінність-маскулінність”*, згідно з якою гендерні відмінності (вибір гендерних *“норм”* поведінки в емоціях, активності / пасивності, суб'єктивності / об'єктивності тощо) є передовсім результатом особливостей

соціалізації, відмінності соціальних ролей чоловіків і жінок, хоч й інші теорії мають сенс стосовно гендерних ідентичностей.

Прикладом реалізації дихотомії фемінність/маскуліність є репрезентація В. Слапчуком поведінки двох героїв повісті-казки „Риба під парасолем” – бабусі, яка наділена рисами маскуліності, та дідуся, який попри свою маскуліність, зменшившись в розмірах набуває рис фемінного плану. Розповідь В. Слапчука в своїй основі має гендерні стереотипи щодо відмінностей і особливостей поведінки жінки та чоловіка і ще раз підтверджує, що *„сутністю конструювання гендеру є полярність і протиставлення”* [3, 21.].

Поняття андрогінності *“має визволити особистість із обмежених стереотипів”*[20, 16]. Зараз серед літературознавців побутує думка, що письменник має бути андрогінним і хоча б у творчості мати *“можливість вибору свого місця без постійного озирання на звичаї чи на стосовність своєї поведінки”* [20, 16]. Як писала Вірджинія Вулф: *“Для того, щоб твір мистецтва був довершеним, у свідомості повинна відбутися певна співпраця між чоловіком і жінкою. Має здійснитися певне одруження протилежностей”* [2, 100]. Письменник у творчості повинен однаковою мірою розгортати і відтворювати специфіку художнього світу жінки і художнього світу чоловіка. Це ідеал митця з андрогінною свідомістю, яка *“резонансна та пориста..., передає емоції без утвердження”, “за природою творча, палка й нерозділена”* [2, 94].

Сучасні письменники, які пишуть для дітей намагаються подолати гендерну асиметрію, змальовуючи „атрибути і дії” своїх персонажів, але їм не завжди вдається змінити традиційні гендерні уявлення, стереотипне трактування жіночого і чоловічого типів поведінки тощо.

Аналізуючи художні твори для дітей, можна звернутися до праці О.Здравомислової, К.Герасимової, Н. Троян „Гендерні стереотипи в дошкільній дитячій літературі: російські казки”, де авторки здійснюють спробу гендерного дискурсивного аналізу казок. На матрицю міфологічного дослідження казки Проппом дослідниці накладають аналіз гендерних стереотипів, відтворених у літературі. Імпонує визначення: *„Гендерний дискурсивний аналіз передбачає виокремлення стійких зв'язків між статтю персонажів, їхніми якостями і діями, які вони виконують, а також виявлення соціальної позиції персонажа в різноманітних відносинах (між статтями, із чарівними силами, владними структурами, іншими віковими групами і т. д.)”* [13, 209] та виокремлені ними три гендерні стереотипи: традиційний, радянський комбінований та егалітарний. Структурними компонентами гендерного стереотипу дослідниці називають:

- фізичні, психологічні та особистісні риси, які приписуються чоловікам і жінкам – атрибути;
- ролі, сформульовані як знання, навички, уміння, які характерні для чоловіків і жінок і проявляються і в суспільстві, і в сімейній сфері - навички;
- особливості виховання хлопчиків і дівчаток – гендерні відносини;
- соціальна позиція чоловічих і жіночих персонажів стосовно влади та управління – соціалізація [Див. 13, 207].

При аналізі обраних художніх творів також можна взяти до уваги дану структуру гендерного стереотипу і проводити гендерний дискурсивний аналіз.

Гендерні стереотипи в дитячій літературі – це дослідження уявлень про мужність і жіночність, які засвідчують процес гендерної ідентифікації. Слід зауважити, що дитяча література є „особливо впливовим акцентом гендерної соціалізації” [13, 205].

Марія Чумарна подає історію Василька та Лумпумчика керуючись усталеними стереотипами: у центрі твору – хлопчик, більше уваги приділено головному герою, його другу інопланетянину – Лумпумчику та друзям – Сашкові і Юркові, тоді як образи дівчаток-однокласниць чи сліпої дівчинки – схематичні (якщо і йде мова про риси характеру лідери-однокласниці Насті, то дуже поверхово). Про домінування в дитячій літературі персонажів чоловічої статі пише К. В. Сьмордова, зауважуючи наступне: „багато експериментів показують, що читання книг, в змісті яких прослідковується статевая стереотипізація, призводить до збільшення частини статево-типичної поведінки в дитячих іграх” [26].

Натомість Ірен Роздобудько намагається долати традиційні гендерні стереотипи: подає пригоди-мандрівку дівчат (хоч нормативними вважаються увлечення, що топос мандрівки властивий більшою мірою хлопцям, тоді як для дівчат характерним є топос осілості), розкриває їх світ і бажання, переживання і настрої. Дівчата не бояться подорожі, сміливі і сповнені рішучості, а їх поведінка позначена маскулініними рисами. Так, психологічні та поведінкові прояви Рено є індикаторами чоловічого світу, хоч гендерна ідентичність героїні, яка усвідомлює себе в контексті гендерних визначень жіночості, очевидна. Коли Альберт – персонаж твору І. Роздобудько „Пригоди на невідомому острові”- звернувся до Рено як до хлопця, то її реакція була дуже різкою: „У Рено від обурення навіть подих перехопило.

- Який я тобі месє? – вигукнула вона, забувши про всяку чемність. – Ти що, з глузду з'їхав?” [23, 64].

Гендерність героїнь Роздобудько не підкреслюється їх одягом, а навпаки – нівелюється. Клава, щоб пояснити чому Альберт прийняв Рено за хлопця, заспокоює подругу: „-Рено, обличчя. Поглянь на себе: ти ж справді схожа на хлопця! Тобі й бабуся про це не раз казала. І мама просила, аби ти відпустила коси...” [23, 64]. Коса виступає візуальною ознакою жіночності. Коса – екстримально фемінна зачіска, що на думку В. Гайденко та І. Предборської говорить „про традиційні гендерні ролі, низький статус жінок, роль „домогосподарки” [4, 230]. Іншим візуальним аспектом гендерної ідентифікації є одяг. Як зауважує Карін Мартін, „Гендерність дитячого тіла, можливо, найбільш яскраво виявляється через одяг і тілесні прикраси” [15, 137]. Дівчата вдягнені в джинси, на чому неодноразово наголошує І. Роздобудько: описуючи Клаву („...висока дівчинка в окулярах, із довгою світлою косою, в темно-синіх джинсах. На плечах – рюкзак, у руці – великий сачок на довгій палиці. Дівчинку звали Клава” [23, 5]), Рено („...друга дівчинка – стрижена під хлопчика й одягнута майже так само: джинси, футболка, рюкзак за плечима” [23, 6]), переповідаючи враження Альберта від зустрічі з дівчатами („- Прошу мені вибачити, - звернувся він до Рено, - але я ніколи не бачив, щоб панни вдягались так дивно...” [23, 69]). Це сьогочасна мода, а оскільки Альберт – хлопчина з

минулого часу, то й він не впізнав панянок у цих „дивних штанцях” і назви йому теж були не зрозумілі. За уявленнями його і його сучасників дівчата мали б бути в спідниці. Але після того, як Клава демонстративно перекинула на плече свою косу, хлопець відразу зрозумів, що помилявся у визначенні статі нових друзів. Коса стала тим критерієм, який зробив можливою гендерну ідентифікацію Клави піратами.

Різні часові періоди історії диктують свої нормативні уявлення про гендерну поведінку та ознаки гендерної ідентифікації. Письменниця продемонструвала розвиток сучасної тенденції подолання гендерної стереотипізації щодо одягу і зовнішнього вигляду, тобто зміну візуальних ознак гендерної ідентифікації індивіда, а також розмивання чітких меж дихотомії фемінність/маскулінність, трансформацію статево-рольових уявлень і принципів.

Героїні Рено властивий не тільки „хлопчачий одяг”, а й тип „хлопчачої поведінки”: манера „голосно” себе поводити, захоплення фехтуванням та книжками про мушкетерів і пригоди піратів тощо.

Здавалося б, у Рено десь на підсвідомому рівні мав би відбуватися внутрішньо особистісний конфлікт – „*суперечності, що виникають між несумісними (або, щонайменше, важко сумісними) інтересами, потребами, уявленнями, ролями*” [17, 183]. Але насправді це не так, її захоплення, прагнення і бажання, незважаючи на їх характер (маскулінний чи фемінний за стереотипними уявленнями) гармонійно співіснують. Як зізнається героїня у неї багато бажань, наприклад, щодо вибору майбутньої професії: „*...Я хочу бути мушкетером, моряком, актрисою, фотографом, художником, балериною, продавицею морозива, клоуном, геологом, аквалангістом, розвідником, міліціонером, співачкою, режисером, льотчицею, феєю, лісничим, вихователькою в дитячому садку, королевою, директором шоколадної фабрики, топ моделлю...*” [23, 115]. Як бачимо в переліку поєднуються навіть стереотипно „радикальні” гендерно марковані професії, такі, наприклад, як вихователька в дитячому садку і льотчик чи пірат. Даний приклад свідчить, що попри стійку гендерну ідентифікацію, Рено не до кінця усвідомлює свою майбутню соціальну роль. Її свідомість носить андроцентричний характер, тому і авторка не акцентує на асиметричній диференціації статево-рольової ідентичності, поведінка її героїнь вільна від „*жорсткої рольової типізації*”, вони мають „*багатший поведінковий репертуар і психологічно є більш благополучними*” [18, 110].

Гендерна роль і гендерний прояв „*стосуються поведінкових аспектів жіночого і чоловічого буття (на відміну від біологічних відмінностей між чоловічим і жіночим)*” [16, 23]. Описуючи поведінку дітей-персонажів, письменники часто ідеалізують їх, використовують засоби комічного. Пригадаймо образ Федька-халамидника із однойменного оповідання В. Винниченка. Автор з теплотою і співчуттям описує поведінку свого героя, хоч інші персонажі негативно ставилися до хлопчика, сприймали його виключно як забіяку і халамидника. У сучасній українській дитячій літературі діють ті ж принципи, але часопростір, в якому розгортаються сюжетні лінії, диктує свої закони. Наприклад, образ Миколки – підлітка із повісті В. Слапчука „Риба під

парасолем” – це образ сучасного хлопчика із типово чоловічими манерами поведінки (далеко не позитивними): дати стусана, зверхньо ставитися до інших, керуватися принципом „мета виправдовує засоби”, на перший план ставити матеріальне тощо. Чоловіче раціо, агресивна войовничість і навіть підступні способи самоутвердження – риси поведінки Миколки та його друзів-однолітків, лідера групи – Демократа. Миколці властива так звана „неформальна поведінка” [Див. 15, 140-143] і у стосунках з дідусем. Якщо порівняти Миколку із головним героєм „Лумпумчика” Васильком Ігнатенком, то матимемо два майже полярні образи. Василько – добрий, співчутливий, добре вихований хлопчик. Попри те, що Василько має ті ж вподобання, що і сучасні діти (захоплюється комп’ютерними іграми, не має бажання робити домашні завдання тощо), але він зовсім не налаштований на реалізацію чоловічого типу поведінки, йому притаманні андрогінні риси. Йому властивий формальний тип поведінки. Навіть із лідером „Свистуном” він намагається досягти порозуміння у розмові, а не у бійці. Василько співчуває хворій дівчинці і бажає їй допомогти, грається із молодшим сусідом Юрчиком – ці прояви поведінки можна трактувати як ідеалізацію героя. Авторка подала образ хлопчика таким, яким він має бути. Це погляд очима дорослої людини на дитину. У творі зображено ситуативну поведінку хлопчика, яка не зовсім відповідає сучасним нормативним уявленням про дії хлопця-підлітка, але є правильною, формальною. У характері Миколки із твору Слапчука інші домінуючі риси.

Ще одним персонажем чоловіком є зменшений дідусь із повісті-казки „Риба під парасолем”. Образ зменшеного дідуся – це образ чоловіка, який втратив стереотипні ознаки гендерної ідентифікації, а відтак, і авторитет у власного онука, адже *„для хлопчика-підлітка найважливішими показниками маскулінності є: високий зріс і фізична сила; пізніше на перший план виходить сила волі, а потім інтелект, що забезпечує успіх у житті. У підлітковому і юнацькому віці відповідні нормативні уявлення особливо жорсткі і стереотипні”* [18,109]. Слапчук показав, як дідусь повертає собі прихильність і повагу Миколки за допомогою інтелекту, хитрощів, кмітливості, що в свою чергу спростовує твердження про стереотипність гендерних ролей та гендерної поведінки представників певної статі.

Іншим цікавим об’єктом аналізу є стосунки бабуся – дідусь, в яких реалізовано матриархальний міт. Бабуся не тільки домінує у всьому, контролює все і всіх, а й є „хранителькою домашнього вогнища”. В цьому образі Слапчук презентував поєднання маскулінності і фемінності як двох гендерних конструктів. Маскулінність полягає у фізичній силі і наполегливості бабусі (*„...бабуся широкою спиною відгородила „наступного” від віконця реєстратури, вона й не збиралася поступатися місцем, поки не доб’ється бажаного результату”* [25, 14], *„...рекетири віроломно напав на мирну бабусю. І немов об кам’яну стелю вдарився...”* [25, 51] тощо), а фемінність – у її емоційності, „тугодумності” (за словами дідуся), лагідності і дбайливості про всіх, в тому числі і про дідуся. *„Андрогінні чоловіки поєднують в собі продуктивність та чуттєвість, а андрогінні жінки здатні вирішувати чоловічі завдання,*

використовуючи жіночі вміння” [26], – пише К. В. Сьмородова. Своєрідна інверсія гендерних ролей підсилена засобами комічного.

В інших аналізованих творах ми не маємо змоги так чітко проаналізувати стосунки чоловіка і жінки, оскільки в „Лумпумчику” батьки Василька – епізодичні персонажі. Авторка пропагує гендерну культуру традиційного суспільства – дбайлива мати, роль якої зводиться до слідкування за харчуванням дитини, навчанням та станом здоров’я; батько-вчений, що прагне прищепити дитині бажання пізнавати навколишній світ, історію своєї землі, але надто раціонально налаштований; дідусь – найближчий дитині, оскільки здатен зрозуміти гру уяви, фантастичні оповіді і поринути у вигаданий дитиною світ.

У світ фантазії запрошують маленьких читачів і казки О. Дерманського. Письменник наближує свої твори до чарівних казок, вигадуючи казкових героїв та фантазуючи їх пригоди. „Король буків, або Таємниця Смарагдової книги”, „Бабуся оголошує війну” – твори, які поєднали ідеологію чарівності, світ гри і вигадки та презентацію казкового вирішення типового конфлікту добро / зло на користь першого. Як правило, читачам імпонують позитивні герої: чи то бук Гаврилко, дракониця Джульєтта з друзями, чи вужик Онисько з бабусею Катастрофою. Їм протистоять негативні персонажі – Нарит, лісник. Це казкова тенденція. Якщо звернути увагу на стать цих персонажів, то зауважимо, що негативними є персонажі – чоловіки, тоді як позитивними є персонажі і чоловічого, і жіночого роду: бук Гаврило, вужик Онисько, дракониця Джульєтта, бабуся Катастрофа.

Ідеї, закладені у книгах для дітей українськими письменниками мають дидактичне спрямування, а значить і певний вплив на формування особистості дитини. Так, Марія Чумарна прагне показати, що захоплюючим є не тільки віртуальна дійсність комп’ютерних ігор, а й світ, який нас оточує, за яким можна спостерігати. Уява і знання кожної дитини можуть бути потужним джерелом пізнання навколишнього середовища, треба тільки навчитися ними користуватися.

Ірен Роздобудько підкреслює важливість дружби, чесності, порядності та вихованості, вміння досягти мети, а Василь Слапчук особливої ваги надає інтелекту та слову як засобам самоствердження. О. Дерманський закликає до справедливості, згуртованості, боротьбі за добро і справедливість.

Гендерна зорієнтованість дидактичного аспекту в творах сучасних українських письменників вимагає окремого розгляду, адже є предметом дискурсивного гендерного аналізу і полягає не тільки у виокремленні певних повчальних настанов, а й у відтворенні тенденцій гендерної педагогіки.

Відкритим залишається також питання впливу гендерних концептів дитячої літератури на психологію і поведінку юного реципієнта. Відомо, що діти, читаючи художні твори часто асоціюють себе з героями, що відповідають їх психологічній ролі. Варто було б прослідкувати особливості сприймання художніх творів, де герой має протилежну й ідентичну читачеві стать.

Обсяг статті не дозволив залучити до аналізу більшу кількість прозових творів та поетичні твори для дітей. Щоб гендерний дискурсивний аналіз був динамічним і більш повним, варто розширити об’єкт вивчення.

Дитяча література покликана сприяти формуванню цілісної, всебічно розвиненої, національно-зорієнтованої, наділеної морально-етичними якостями та необхідною життєвою компетентністю особистості. Сучасні українські письменники намагаються реалізувати у своїх творах названі функції, одночасно сприяючи подоланню гендерних стереотипів, гендерній соціалізації читачів та пропагуючи гендерну культуру.

Література

1. Богачевська М. Націоналізм та фемінізм – одна монета спільного вжитку. // Гендерні студії. Незалежний культурологічний часопис “Ї”. – Львів. – Число 17. – 2000. – С. 4 – 13.
2. Вулф В. Власний простір. – К.: Вид. дім “Альтернативи”, 1999. – 112с.
3. Вороніна Ольга. Універсалізм і релятивізм культури в конструюванні гендерної системи // Гендерна педагогіка. Хрестоматія / Переклад з англ.. В. Гайденко, А. Передборської; За ред. Вікторії Гайденко. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2006. – С. 10-21.
4. Гайденко В., Предборська І. Українські підручники початкової школи: прихований навчальний план і гендерні стереотипи // Гендерна педагогіка. Хрестоматія / Переклад з англ.. В. Гайденко, А. Передборської; За ред. Вікторії Гайденко. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2006. – С. 223-238.
5. Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз. – Львів: Літопис, 2002. – 310с.
6. Гендерна педагогіка: Хрестоматія / Переклад з англ.. В. Гайденко, А. Передборської; За ред. Вікторії Гайденко. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2006. – 313с..
7. Гендерна перспектива / Упорядн. В. Агеєва. – К.: Факт, 2004. – 256с.
8. Гендер і культура: зб. ст. / Упорядн.: В. Агеєва, С. Оксамитна. – К.: Факт, 2001. – 224с.
9. Гендерний аналіз українського суспільства / Наук.ред. Т. Мельник. – ПРООН., Представництво в Україні. – К.: Златограф, 1999. – 294с.
10. Гендерні студії. Незалежний культурологічний часопис “Ї”. – Львів. – 2000. – Число 17.—169с.
11. Дерманський О. Бабуся оголошує війну. – Вінниця: Теза, 2006. – 154с.
12. Дерманський О. Король буків, або Таємниця Смарагдової книги . – Вінниця: Теза, 2005. – 160с.
13. Здравомислова О., Герасимова К., Троян Н. „Гендерні стереотипи в дошкільній дитячій літературі: російські казки” // Гендерна педагогіка. Хрестоматія / Переклад з англ.. В. Гайденко, А. Передборської; За ред. Вікторії Гайденко. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2006. – С. 204-222.
14. Жерёбкина И. “Прочти моё желание...” Постмодернизм. Психоанализ. Феминизм. – М.: Идея – Пресс, 2000. – 256с.
15. Карін Мартін. Як створюється гендерне тіло: практики дошкільних закладів // Гендерна педагогіка. Хрестоматія / Переклад з англ.. В. Гайденко, А. Передборської; За ред. Вікторії Гайденко. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2006. – С. 132-152.

16. Кендс Уест, Дон Зіммерман. Створення гендеру // Хрестоматія / Переклад з англ. В. Гайденко, А. Передборської; За ред. Вікторії Гайденко. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2006. – С. 22-47.
17. Клецина І. Гендерна ідентичність і права людини: психологічний аспект // Гендерна педагогіка. Хрестоматія / Переклад з англ. В. Гайденко, А. Передборської; За ред. Вікторії Гайденко. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2006. – С. 174-190.
18. Кон І. Психологія статевих відмінностей // Гендерна педагогіка. Хрестоматія / Переклад з англ. В. Гайденко, А. Передборської; За ред. Вікторії Гайденко. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2006. – С. 106-111.
19. Кон І. Чоловіки, які змінюються у мінливому світі. // Маскулінність / Фемінність та маскулінність. Незалежний культурологічний часопис “Ї”. – 2003. – Число 23. – С. 6 – 48.
20. Ліпшиц – Бем С. Маскулінність – фемінність: про статеву диференціацію. // Маскулінність / Фемінність та маскулінність. Незалежний культурологічний часопис “Ї”. – 2003. – Число 23. – С. 6-22.
21. Мілет Кейт. Сексуальна політика /Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 619с.
22. Павличко С. Фемінізм / Передм. Віри Агеєвої. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 322с.
23. Роздобудько І. Пригоди на невідомому острові. – Вінниця: Теза, 2008. – 156с.
24. Сімона де Бовуар. Друга стать / Пер. з франц.Н. Воробйової, П. Воробйова, Я.Собко: В 2-х т. Том 2. – К.: Основи, 1995. – 392с.
25. Слапчук В. Риба під парасолом. – К.: Ярославів Вал, 2006. – 224с.
26. Сьмьордова К. В. Вплив агентів тендерної соціалізації на формування тендерної ідентичності підлітків // <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php?t=284>
27. Фемінність та маскулінність. Незалежний культурологічний часопис “Ї”. – 2003. – Число 23.
28. Шовалтер Е. Феміністична критика у пуці. // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид. Доповнене. – Львів: Літопис, 2001. – 832с. – С. 680 – 699.
29. Чумарна М. Лумпумчик. – Львів: Апріорі, 2008. – 132с.

Анотація

У статті проведено гендерний аналіз, розглянуто гендерну проблематику, особливості чоловічого і жіночого авторства, гендерні стереотипи та їх реалізацію у творах для дітей І.Роздобудько, В.Слапчука, М. Чумарної, О.Дерманського. Зазначено, що сучасні українські письменники намагаються реалізувати у своїх творах функції, покладені на дитячу літературу, одночасно сприяючи гендерній соціалізації читачів та подоланню гендерних стереотипів, пропагуючи гендерну культуру.

Аннотация

В статье проведен гендерный анализ, рассмотрена гендерная проблематика, особенности мужского и женского авторства, гендерные стереотипы и их реализация в произведениях для детей И.Роздобудько, В.Слапчука, Г. Чумарной, О.Дерманського. Отмечено, что современные украинские писатели пытаются реализовать в своих произведениях функции, положенные на детскую литературу, одновременно способствуя гендерной социализации читателей и преодолению гендерных стереотипов, пропагандируя гендерную культуру.

Summary

The article offers gender analysis, discloses gender problems, peculiarities of male and female authorship, general stereotypes and their retaliation in stories children by I.Rozdobud'ko, V. Slapchuk, O.Dermanskyi. The author shows that contemporary Ukrainian writers try to realize in their words some function loud on children's literature simultaneously encouraging readers gender socialization and overcoming gentler stereotypes supporting gender culture.

Ключові слова: дитяча література, гендерний аналіз, гендерний стереотип, гендерна соціалізація.

Ключевые слова: детская литература, гендерный анализ, гендерный стереотип, гендерная социализация.

Key words: children's literature, gender analysis, stereotype, gender socialization.